

УДК 902

ISSN 2545-4528 (печатено)
ISSN 2545-4536 (електронски)

археолошк **И**НФОРМАТОР

стручно списание од областа на археологијата

број 1

Издавач
ЗГ МЕНЕЛАЈ - Прилеп

Уреднички одбор

(главен уредник)

Елица МАНЕВА

Филозофски факултет - Универзитет св. Кирил и Методиј - Скопје

(членови)

Бошко Ангеловски

ЈНУ Институт за старословенска култура - Прилеп

Зоран Рујак

НУ Завод за заштита на спомениците на културата и музеј Струмица

Орданче Петров

ЈНУ Институт за старословенска култура - Прилеп

Александар Мургоски

ЗГ Менелај - Прилеп

Технички уредник и компјутерска обработка:
Орданче Петров, Александар Мургоски

лектор на македонски
Виолета Крстеска

превод на англиски
Марија Цветковска

тираж
100

достапно на
www.informator.com.mk

адреса на редакција: ул. Павел Шатев, 34 - Прилеп, Р Македонија
интернет страна www.menelaj.mk, www.informator.com.mk
електронска пошта: arheoloski@informator.com.mk

Овој број на Списанието е финансиски помогнато од Годишната програма на Министерството
за култура на Република Македонија за 2017 година.

UDK 902

ISSN 2545-4528 (print)
ISSN 2545-4536 (online)

arheološk*i* **NFORMATOR**

Academic Journal of Archaeology

volume 1

Publisher
NGO MENELAJ - PRILEP

Editorial Board

(Editor-in-chief)

Elica Maneva

Faculty of Philosophy - University of sts. Cyril and Methodius - Skopje

(editors)

Boško Angelovski

PRi Institute of Old Slavic Culture - Prilep

Zoran Rujak

NI Institute for Protection of Monuments of Culture and Museum - Strumica

Ordanče Petrov

PRi Institute of Old Slavic Culture - Prilep

Aleksandar Murgoski

NGO Menelaj - Prilep

Technical editor and computer layout
Ordance Petrov, Aleksandar Murgoski

Macedonian proofreading
Violeta Krsteska

Translation in English
Marija Cvetskovska

copies
100

available on
www.informator.com.mk

redaction adress: Pavel Satev, 34 - Prilep, Republic of Macedonia
web-site: www.menelaj.mk, www.informator.com.mk
e-mail: arheoloski@informator.com.mk

This volume of the Journal is financially supported by the Annual program of the Ministry of Culture
of the Republic of Macedonia for 2017

СОДРЖИНА

CONTENT

Предговор	7	8 Preface
<i>археолошки ископувања</i>		<i>archaeological excavations</i>
ТРЕШТЕНА СТЕНА, с. МАНАСТИР А. Миткоски	9	16 TREŠTENA STENA, v. MANASTIR A. Mitskoski
ВРБНИК ВО ОХРИДСКОТО ЕЗЕРО В. Тодоровска	17	22 VRBNIK IN LAKE OHRID V. Todorovska
„НА МАНАСТИР“ с. ГАБРЕВЦИ Т. Нацев и Секул В.	23	28 “MANASTIR” v. GABREVCИ T. Nacec and Sekulov V.
СТИБЕРА, с. ЧЕПИГОВО објект работилница и светилиште Д. Темелкоски	29	38 STIBERA, v. ČEPIGOVO structure – Workshop and Sanctury D. Temelkoski
СТИБЕРА, с. ЧЕПИГОВО објект Булеветерион Д. Темелкоски	39	45 STIBERA, v. ČEPIGOVO structure – Bouleuterion D. Temelkoski
„ДРМА – БАДЕР“ Б. Ангеловски, Д. Спасова, И. Стенчевски и Денковски К.	47	52 “DRMA - BADER” B. Angelovski, D. Spasova, I. Stančevski and Denkovski K.
БЕЛАТА ЗЕМЈА – ТРНЧЕ Д. Герасимовска, С. Карпузова и Петров О.	53	60 The BELATA ZEMJA - TRNČE D. Gerasimovska, S. Karpuzova and Petrov O.
ГРАДИШТЕ, с. ДЕБРЕШТЕ Б. Атанасоски	61	70 GRADIŠTE, v. DEBREŠTE B. Atanasoski
ЦРКВИШТЕ, с. КОРЕШНИЦА О. Петров	71	78 CRKVIŠTE, v. KOREŠNICA O. Petrov
ЦАРЕВИ КУЛИ - СТРУМИЦА Д. Цветанов	79	83 CAREVI KULI SITE – STRUMICA D. Cvetanov
ЕМИНБЕГОВАТА КУЛА, КРАТОВО С. Ивановска Велкоска	85	91 The EMINBEY TOWER, KRATOVO S. Ivanovska Velkoska
ПЕШТЕРАТА „ЧЕРЕП“, с. ТАЈМИШТЕ С. Ивановска Велкоска	93	103 THE CHEREP CAVE, v. TAJMIŠTE S. Ivanovska Velkoska
<i>археолошки рекогносцирања</i>		<i>archaeological surveys</i>
ОПШТИНА ВИТОЛИШТЕ, МАРИОВО А. Миткоски	105	114 MUNICIPALITY OF VITOLISTE, MARIOVO A. Mitkoski

антрополошки анализи

„КАЛЕ“ - СТРЕЗОВ ГРАД, с. ЧЕЛЕВЕЦ 115
Ф. Велјановска

ЦРКВИШТЕ, с. КОРЕШНИЦА 127
Ф. Велјановска

конзервација и реставрација

СТИБЕРА, с. ЧЕПИГОВО 133
Сектор - Гимназион
К. Јованоски.

БАРГАЛА, с. ГОРЕН КОЗЈАК 141
објект Мала Терма
Т. Нацев

вариа

ХРОНОЛОШКИТЕ И ГЕОГРАФСКИТЕ ПАТИШТА НА 147
НАЈСТАРОТО НАСЕЛЕНИЕ НА ОХРИД
П. Кузман

ПО ТРАГИТЕ НА ПРОСТОРНИТЕ И ВРЕМЕНСКИ 157
ПАТЕШЕСТВИЈА, ТРАНСФОРМАЦИИ И МИРАКУЛИТЕ НА
ИКОНАТА БОГОРОДИЦА ТРОЕРУЧИЦА
Е. Манева

ОБИД ЗА РЕКОНСТРУКЦИЈА НА ДЕЛ ОД СЛИКАНАТА 167
ПРОГРАМА НА ПЕШТЕРНАТА ЦРКВА И ПАРАКЛИСОТ ОД
БИГОРНАТА КАРПА ВО
ЗРЕВСКИОТ КУЛТУРЕН КОМПЛЕКС
А. Василески

ИЗВЕШТАЈ ЗА ПИЛОТ - ПРОЕКТОТ ГИС ЗА 175
АРХЕОЛОШКИОТ ЛОКАЛИТЕТ СТОБИ
Х. Талевски

џрикази

antropological perceptions

125 “KALE” - STREZOV GRAD, v. ČELEVEC
F. Veljanovska

131 CRKVIŠTE, v. ČELEVEC
F. Veljanovska

conservation and restoration

140 STIBERA, v. ČEPIGOVO
Sector – Gymnasium
K. Jovanoski

146 BARGALA, v. GOREN KOZJAK
structure – Small Thermae
T. Nacev

varia

156 CHRONOLOGICAL AND GEOGRAPHIC ROUTES OF
OHRID'S OLDEST POPULATION
P. Kuzman

165 FOLLOWING THE TRAILS OF PHYSICAL AND TEMPORAL
ODYSSEYS, TRANSFORMATIONS AND MIRACLES OF
THE THREE-HANDED VIRGIN ICON
E. Maneva

174 ATTEMPT TO RECONSTRUCT PART OF THE PAINTED
PROGRAMME OF THE CAVE CHURCH AND THE CHAPEL
OF EASE IN THE TRAVERTINE ROCK IN
THE ZRZE CULTURAL COMPLEX
A. Vasileski

187 REPORT ON THE GIS PILOT-PROJECT ON
THE ARCHAEOLOGICAL SITE STOBI
H. Talevski

reviews

189 Ленче Јованова. *Inventaria Archaeologica Personarum II : Скупи – Некрополи : Сџории за* 191
истаакнаџи личносџи сџоред еџиџрафскиџе и археолошкиџе свеџоџџва. Скопје : Каламус,
2015.
Е. Манева

193 *Неолиџоџ во Макеџонија: Нови сознаџија и џерсџекџиви*. 195
уредници Љубо Фиданоски, Гоце Наумов. Скопје : Центар за Истражување на Предисторијата,
2016.
Н. Атанасоска

Предговор

Кон крајот на 20 и првите децении на 21 век на територијата на Р Македонија се истражувани стотици археолошки локалитети. Едни се со назнака „капитални“, други плански, долгорочни и систематски ископувања, трети имаат статус на превентивни со заштитен режим заради инфраструктурни и земјени работи на теренот, дел од нив се наоѓани со стручно рекогносцирање, но има и такви кои сеуште се мета на нелегални трагачи чија цел е „скриено азино“ што ветува незаконска трговија.

Бројот на движните наоди се искачува на повеќе стотици илјади почнувајќи од огромниот студиски материјал до ексклузивните примери на врвни археолошки артефакти од сите етапи на човековата егзистенција на овие простори.

Археолошката документација, главно, педантно ги забележува податоците на нивното наоѓање. Медиумите, јавните гласила и социјалните мрежи речиси секојдневно објавуваат детали за овие откритија. Со тоа, до некаде се задоволуваат дневните интересирања на пошироката јавност меѓутоа, за научно фундираните статии, за анализи и расправи, за монографии и друге референтни публикации потребни се повеќе годишни, мако трпни истражувања така што нивниот број објективно не може да соодветствува со новопронајдените материјали.

Археологијата не е и не смее да биде ефемерна манифестација. Рекогносцирањата, ископувањата, потоа конзервацијата и презентацијата на движните и недвижни објекти се дејствија кои ако не се верификуваат со соодветна стручна интерпретација пред јавноста губат од својата веродостојност. Тие неминовно се престоруваат (претвораат) во анахрони, усмени преданија а не во дел од глобалните хуманистички спознанија.

Како поука од овие трендови и од светските искуства се дојде до заклучок дека овие неповолни

Preface

Hundreds of archaeological sites have been researched on the territory of the Republic of Macedonia in late 20 and early 21 century. Some of them were called “capital” research, others planned, long-term and systematic excavations, still others have the status of preventive with a protective regime due to infrastructural and earth work on the ground, part of them were discovered through expert field surveys, however there are still some sites that are targeted by illegal diggers who are trying to find “hidden treasures” that suggests illegal trade.

The number of movable findings amounts to hundreds of thousands, from the huge amount of study material to exclusive examples of state-of-the-art archaeological artifacts from all stages of people's existence in these areas.

Archaeological documents, mainly, keep pedantic records of data about their discoveries. Media, public outlets and social networks publish details about these discoveries almost daily. This somewhat satisfies the interests of the broader public, however, scientifically-based articles, analyses and debates, monographs and other reference publications require lengthy and vigorous research so that their numbers cannot objectively correspond with the newly discovered materials.

Archaeology is not and must not be an ephemeral occurrence. Surveys, excavations, then conservation and presentation of movable and immovable objects are actions which will lose their credibility if they are not verified with adequate expert interpretation before the public. They would undoubtedly transform into anachronistic oral legends and not into part of global humanistic insights.

These trends and global experiences lead us to believe that this unfavourable situation could be overcome by establishing a publication whose name Arheološki Informator (Archaeological Newsletter)

состојби можат да се надминат со формирање на гласило чие име „Археолошки Информатор“ само по себе ја објаснува намената и ја зацврстува оваа послаба алка во нашите професионални стремежи. Прелиминарни или претходни извештаи за третираните локалитети, издржани елаборации за ексклузивните наоди, рецензии за нова и провокативна стручна литература и други информации од областа на археологијата формирани во куси но, содржајни известувања можат да бидат вистински вовед за натамошна по продлабочена работа на одделна археолошка проблематика. Имено, од разни причини, од непредвидливи прилики/неприлики ваквите текстови неретко остануваат како единствени, првични и меродавни соопштенија за извршените работи.

Веруваме дека на ваков начин многу млади истражувачи ќе се охрабрат да ги изнесат (презентираат) од прва рака резултати од своите активности, додека поискусните да ги сублимираат насобраните опсервации за некое своевидување или теза која кај нив созрела со текот на времето.

Со надеж дека оваа иницијатива ќе биде од полза за сите на списанието Археолошки Информатор му посакуваме долговечност, успех и добар прием во глобалната потрага за напредок на археолошката мисла.

10. 01. 2017

Од редакцијата

explains its purpose and strengthens this weak link in our professional endeavors. Preliminary or preceding reports on the treated sites, well-founded elaborations about exclusive finds, reviews on new and provocative reference publications and other information from the field of archaeology formatted in short, but substantial reports might be the proper introduction for further in-depth work on particular archaeological issues. Namely, due to various reasons and unforeseen circumstances, these texts often remain the only competent notifications about work that was carried out.

We believe that this would encourage many young researchers to present, first-hand, the results of their activities, while those with more experience to summarize their observations on a particular issue or thesis that has matured in their minds over time.

Hoping that this initiative would be beneficial for all, we want the Archaeological Newsletter to have a long life, be successful and well received in the global quest for progression of archaeological notions.

10.01.2016

The editorial board

Душко ЦВЕТАНОВ

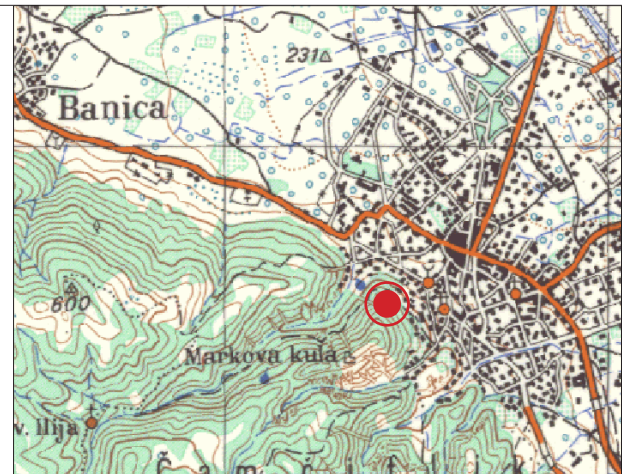
Duško CVETANOV

СРЕДНОВЕКОВНА ЦРКВА ВО
ПОДНОЖЈЕТО НА ЛОКАЛИТЕТОТ
ЦАРЕВИ КУЛИ - СТРУМИЦА
(истражувања 2015 и 2016 година)

MEDIEVAL CHURCH
AT THE FOOT OF THE
CAREVI KULI SITE – STRUMICA
(excavation 2015 and 2016)

904 : 726. (497.742) "653"

НУ Завод и музеј - Струмица
duskocvetanov@live.com

Во подножјето на археолошките локалитет „Царви Кули“ Струмица, пред повеќе од една деценија беа евидентирани остатоците од средновековна црква. Црквата се наоѓа на околу 200 метри североисточно од тврдината, односно на само десетина метри од последната кука на градот Струмица, на самиот рид. Истражувањата на овој сакрален објект за првпат започнаа во 2015 година и продолжија во наредната 2016 година.

Пред да започнат ископувањата, видливи беа остатоци само од источниот дел на црквата – апсидата и олтарниот простор, кои предходно биле на удар на илегалните копачи. Цел на овие заштитни истражувања беше, откривање на целосниот габарит на објектот и следење на фазите на изградба. Во близина на црквата имаше индикации за можно присуство и на други објекти кои биле во функција на целокупниот сакрален живот, како и постоење на повеќеслојна

Remains of a medieval church were discovered more than a decade ago at the foot of the Carevi Kuli archaeological site in Strumica. The church is located around 200 metres north-east of the fortress, i.e. only ten metres from the last house in the town of Strumica, on the hill. The research of this sacral structure began for the first time in 2015 and continued in 2016.

Before the excavations started, there were visible remains only of the church's eastern part – the apse and the altar area, that were previously targeted by illegal diggers. The purpose of this protective research was to uncover the entire structure and to observe the stages of construction. Near the church there were indications about the possible existence of other structures that were part of sacral life as well as a multilayered necropolis. The methodology for researching the structure was standard: excavations on the entire planned surface and observing the horizontal and vertical stratigraphy.

Ил. 1 - Локација на средновековната црква во јодножјејето на археолошките локалитети Цареви Кули Струмица.

Fig. 1 - Location of the medieval church at the foot of the Carevi Kuli archaeological site – Strumica

некропола. Методологијата за истражување на објектот е стандардна: со откопи по целата предвидена површина, притоа следејќи ја хоризонталната и вертикалната стратиграфија.

Според локацијата на црквата можеме да заклучиме дека била дел од урбаното јадро на средновековна Струмица, изградена покрај една од комуникациите кои воделе до тврдината (Цареви Кули). Просторот на кој се протега сакралниот објект е една од пошироките тераси на самиот рид, на доминантна положба над градот. Со археолошките истражувања во изминатите две години успеавме да го откриеме целосниот габарит на црквата, како и да ги проследиме фазите на изградба. Станува збор за еднокорабна црква со димензии: должина 10,20 метри и ширина 5,90 метри, доста квалитетно изградена со добар градежен материјал (тула, камен и варов малтер). Техниката на сидање на одредени партии од надворешната фасада потсетуваат на *cloisonné*, особено во делот на тристраната апсида. Црквата имала три влеза, главниот на западната и два споредни на јужната и северната страна, и според потребите, во одредени временски периоди тие биле затворани

Based on the church's location, it can be concluded that it was part of the urban core of medieval Strumica, built near one of the communication roads leading to the fortress (Carevi Kuli). The area where the sacral building is located is one of the wider terraces on the hill itself, with a dominant position above the town. With the archaeological research in the last two years we managed to uncover the whole build of the church and to observe the construction stages. This is a single nave church with the following dimensions: length of 10.20 metres and width of 5.90 metres; the construction is of good quality with good construction material (bricks, stone and lime mortar). The construction technique in certain sections of the external façade resembles *cloisonné*, particularly at the three-sided apse. The church had three entrances, the main at the western side and two minor ones at the southern and northern sides, and when necessary they were bricked in certain time periods. The church façades are articulated with a system of blind niches, which are the expression of medieval trends in construction of sacral buildings. The church was decorated with wall paintings, which is also confirmed with the modest remains of the discovered

Ил. 2 - Археолошки истражувања 2016 година,
(фотографија направена со дрон, Органче Петров).

Fig. 2 - Archaeological research in 2016 (photo taken by a drone,
Ordanče Petrov)

(засидувани). Фасадите на црквата се артикулирани со систем на слепи ниши, кои се израз на средновековните текови на градење на сакрални објекти. Црквата била фрескоживописана, потврда за тоа се и скромните остатоци на откриениот фрескоживопис во *in situ* положба, на западната влезна партија на самиот доворот од двете страни, со претстави на стилизирани флорални мотиви. Според архитектурата, како и скромното сликарство, црквата најрано може да биде датирана крај на XII – прва половина на XIII век.

Со истражувањата на црквата, документирано се неколку фази на доградување и санирање. Најпрвин функционирала како мала еднокорабна црква, за да во еден подоцен период од нејзиното опстојување била претворена во капела. Во оваа фаза бил затворен главниот западен влез, поради изградба на сидана гробница во нејзината внатрешност. Оваа гробница е изградена од тула и варов малтер и се наоѓа под самиот влез. Нејзините димензии се: должина 2,04 метри, ширина 0,70 метри и длабочина 0,84 метри. Гробницата била вкопана во подот на самата црква, а како алтернатива за западниот засидан влез биле употребувани споредните на северната и јужната страна.

paintings *in situ*, in the western entrance section on both sides of the doorframe, with images of stylized floral motifs. Based on the architecture and the modest paintings, the church can be dated to late 12th – first half of 13th centuries at the earliest.

The research in the church showed that there were several phases of extensions and renovations. At first it functioned as a small single nave church, but at a later period it was transformed into a chapel. The main western entrance was closed in this phase because of the construction of a tomb in the interior. The tomb was made of bricks and lime mortar and is located under the entrance. Its dimensions are: length 2.04 metres, width 0.70 metres and depth 0.84 metres. The tomb was dug in the church floor, while the minor entrances on the north and the south side were used as an alternative to the closed western door.

The research identified various burials, which is confirmed with the large concentration of disturbed osteological material. A whole skeleton (the last burial) was discovered, relatively well preserved, *in situ*. The deceased was a man, buried in a supine form with hands crossed on the chest and in a west-east direction, in

Ил.3 - Изглед на јужното лице на црквата (фотографија на Душко Цветанов).

Fig. 3. South face of the church (photo by Duško Cvetanov)

Со истражувањата идентификувани се повеќе погребувања, а потврда за тоа е големата концентрација на нарушен остеоолошки материјал. Беше откриен и целосен скелет на покојник (последното погребување), релативно добро зачуван, во *in situ* положба. Станува збор за маж, погребан во испружена положба со прекрстени раце на градите и ориентација запад – исток, според христијанските канони. Во гробот беа откриени и два гробни наоди: сребрена монета до главата на покојникот и сребрен прстен на десната рака. Сребрената монета е венециски грош, Lorenzo Tiepolo (1268-1275), додека прстенот според формата и техниката на изработка го датираме во крај на XIII почеток на XIV век.

Подот на ѕиданата гробница бил направен од истите тули со кои е соѕидана и црквата, тоа е уште една подврска дека гробницата била изградена во периодот кога функционираше и самата црква. Одовде можеме да заклучиме дека ако последното погребување во гробницата било извршено во крајот на XIII – почеток на XIV век (датирано според наодите), првите погребувања во гробницата биле многу порано, најверојатно кога била изградена, во првата половина на XIII век.

accordance with Christian canons. Two burial findings were found in the tomb: a silver coin by the head of the deceased and a silver ring on the right hand. The silver coin is a Venetian groschen Lorenzo Tiepolo (1268-1275), while based on the shape and the technique, the ring is dated to late 13th and early 14th centuries.

The tomb floor was made with the same bricks used for the church, which is another confirmation that the tomb was built in the period when the church was functioning. Thus, it can be concluded that if the last burial was in late 13th -early 14th century (dated based on the findings), the first burials in the tomb were much earlier, most probably when it was built, in the first half of 13th century.

An important segment in the research of this medieval chapel are the three found tombstones inside the church, which were re-used. The tombstones are finished only on one side, and on one of them there is a three-line inscription in Old Slav Cyrillic letters; this tombstone's dimensions are 0.66/0.46 metres. Based on the characteristics of the inscription, this epigraphic monument is dated in the first half of 13th century, the same period when the tomb was built. Thus the

Значаен сегмен во истражувањето на оваа средновековна капела, се откриените три надгробни плочи внатре во црквата, употребана секундарно. Плочите се обработени само од едната страна, а на една од нив има три реден натпис со старословенско кирилско писмо, станува збор за надгробна плоча со димензии 0,66 / 0,46 метри. Овој епиграфски споменик според особеностите на натписот го датираме во првата половина на XIII век¹ во ист период кога била изградена сиданата гробница. Одовде произлегува и претпоставката дека трите плочи биле дел од гробната конструкција внатре во црквата, кои во одреден временски период биле секундарно употребени во подзидувањето на јужниот сид. Гробницата и плочата во нашиов случај, датирани, несомнено во ист период, најверојатно претставуваат делови од една иста целина, изградени во чест на некој струмички великодостојник, управител на градот или човек кој едноставно имал доволно средства да изгради црква за негово вечно почивалиште.

Со истражувањата во 2016 година, беше опфатен просторот јужно од црквата, каде успеавме да откриеме 21 погребување, од различни периоди, почнувајќи од доцниот среден век (XIII – XIV век) кога опстојувала црквата, турското средновековие (XV–XVIII век), па сè до првите децении на XX век. Јужно од црквата беа откриени уште два придружни објекти, кои биле во служба на овој мал црковен комплекс во урбаното јадро на средновековна Струмица.

Месноста на која се наоѓа црквата, меѓумесното население во XIX – XX век е позната како „Јабанџиски ѓробишџи“ (*ѓробишџи на џуѓинџи – сѓранџи*). На само десетина метри од црквата, во првите децении на XX век се погребани двајца струмички локални војводи, Костадин Самарџиев – Џемето и Крсте Новоселски. Со тоа се потврдува, дека овој дел од градот Струмица, до блиско минато, бил дел од духовната колективна меморија на локалното население кое било погребувано на овој простор во континуитет од XIII до XX век.

assumption that the three tombstones were part of the tomb construction inside the church and were later reused to reinforce the southern wall. The tomb and the tombstone are undoubtedly dated in the same period; they are most probably part of one whole, built in honour of some dignitary from Strumica, administrator of the town or a man who simply had sufficient funds to build a church as his final resting place.

The research in 2016 covered the area south of the church, where 21 burials were discovered from different periods, beginning with late Middle Ages (13–14th centuries) when the church functioned, the Turkish Middle Ages (15–18th centuries) and as late as the first decades of 20th century. South of the church there were two accompanying structures found, which served this small church complex in the urban core of medieval Strumica.

The location of the church was known as Jabandziski Grobishta (graveyard for strangers) among the local population in 19–20th centuries. In early 20th century two local voivodes from Strumica, Kostadin Samardžiev – Đemeto and Krste Novoselski, were buried only ten metres from the church. This also confirms that this part of Strumica was part of the spiritual collective memory of the local population until recently and that it was used for burials continuously from 13th to 20th centuries.

1 Тоа ни го потврдија консултациите и епиграфско-палеографските согледувања на д-р Виолета Крстеска, научен советник од областа на Филолошките науки при ИСК-Прилеп